

І. К. Левченко, О. А. Котляр, У. Р. Кухарук, О. О. Сморгевська
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ «СОБОРНІСТІ» ТА «РІДНОЇ МОВИ» У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (на прикладі світоглядів Олександра Кониського та Іллі Шрага)

У статті здійснено спробу проаналізувати ставлення до «мовного питання» в контексті українського національного відродження двох непересічних особистостей – Олександра Кониського та Іллі Шрага. Досліджено поняття «соборності» в мовно-політичному світогляді двох персоналії, яке було нерозривно пов'язане зі ставленням до українсько-польських відносин та реалізувалося через соборницьке мислення належності Великої України (Наддніпрянщини) та Галичини до єдиної держави.

Ключові слова: мовне питання, українське національне відродження, етноатрибуція, Олександр Кониський, Ілля Шраг, українсько-польське питання, соборність, Велика Україна, Галичина, український П'ємонт.

Друга половина XIX ст. – період українського національно-визвольного руху на території Галичини та Наддніпрянської України, що викликає особливий інтерес дослідників різних галузей науки через те, що саме в цей час сформувалося поняття національної свідомості, гостро постало питання самоідентифікації особи як частини певного народу (яке між іншим постає й сьогодні), а «інтелігенція», розгорнувши активну громадську, культурно-просвітницьку, а пізніше й політичну діяльність, документально обґрунтувала окремішність української мови, культури, а відповідно й окремішність цілого українського народу від «великоруського» та польського.

Проте конкретні історичні події, процеси не існують самі по собі, адже є діяльністю чи результатом діяльності конкретних осіб. Таким чином, історичні події та процеси й їхні сучасники є одним неподільним цілим. Тому глибоке вивчення того чи того процесу минулщини неможливе без аналізування та зіставлення життєписів його сучасників, з'ясування взаємин між передовими сподвижниками певної справи. У контексті національного відродження другої половини XIX ст. чимало праць присвячено окремим особистостям. Однак кожна людина щодня контактує з іншими, поглинаючи ідеї, переживання, пориви оточення чи сама впливає на нього, кристалізує власні погляди. Саме тому в наукових дослідженнях, присвячених певному історичному процесу, окрему увагу приділяють взаєминам тих чи тих осіб, порівнянню їхньої діяльності в певній сфері тощо.

У статті звернемо увагу на дві постаті, що невтомно працювали задля реалізації ідей українського національного відродження другої половини XIX ст. – Олександра Кониського та Іллі Шрага.

Насправді, про взаємини Іллі Людвиговича та Олександра Яковича відомо небагато. Головне джерело, у якому висвітлено взаємини діячів – збережена частина епістолярної спадщини Олександра Кониського, серед якої й листи до Іллі Шрага. Ці листи були упорядковані та видані істориками Т.П. Демченко та О.О. Мисюрою [37]. Також деякі аспекти їхніх стосунків висвітлені у праці Т. Демченко «Батько Шрага», у якій дослідниця також посилається в основному на епістолярій [37, с.40] О. Кониський – постать вольова, безкомпромісна (це не заперечували ні його прихильники, ні ідейні опоненти [36]), адже був людиною, яка не боялася відстоювати свої позиції, хоч як би вони різнилися від загалу.

Саме такі риси характеру й спровокували численні конфлікти між ним та більшістю представників тогочасного українського руху і, загалом, «*О. Кониський був для українського руху,- схильного до компромісності, похлипливості перед владою, національної амбівалентності,- білою вороною*» [36]. Різницю між позиціями О. Кониського та Старої громади щодо національних питань чітко окреслили український історик І. Гирич [36]. Підтвердження цієї думки знаходимо й на сторінках «Щоденника» Олександра Яковича [2]. Ідея й знання – нематеріальні, а отже невимрущі допоки є особа, що втілює їх, тому людина, що присвячує себе якійсь справі й щиро вірить у власні переконання, неодмінно розвиває в собі здатність до викладання, заохочення; для неї є природним бажання передати набуті знання, пояснити послідовність ідей. Дослідники різнобічної діяльності О. Кониського, серед яких Мисюра О.О., Дяченко О.В., Гирич І.Б. та інші, зазначають, що він був своєрідним наставником, учителем та натхненником для багатьох молодих людей, студентів зацікавлених українськими справами, які згодом продовжили працювати на ниві національного відродження на початку ХХ століття. І хоч, сам О. Кониський у своєму «Щоденнику» скаржиться на самотність «*дак покажется, що й цілий вік свій я прожив самотою між людьми*» [2]. Багато хто з відвідувачів, імовірно, переймав думки, погляди господаря дому чи принаймні дослухався до них. Одним із гостей був і І. Шраг, про що відомо зі спогадів С. Єфремова. У вступному слові до видання «Листи О. Кониського до І. Шрага» автори зазначають, що «*у листах О. Кониського виразно спостерігаються спроби керувати, спрямовувати зусилля чернігівських діячів у потрібне річище, контролювати їх*» [37, с.15].

Джерело дослідження мовної проблематики в світогляді О. Кониського «Щоденник» (авторська назва – «Думки і помітки»), який, попри невеликий обсяг, можна вважати автопортретом його творця, зліпком поглядів та віддзеркаленням ідейно-політичних переконань О. Кониського. У джерелі відображено перебіг справи, порушеної жандармами; родинні негаразди; майнові справи; оціночні дописи про відомих діячів тощо. Хронологія дописів – від 29.12.1883 р. до 24.02.1886 р.

Ілля Людвигович Шраг – громадський і політичний діяч, відомий адвокат Чернігівської губернії, член Української Центральної Ради, ідеолог чернігівської «Просвіти», засновник Української думської громади, активний учасник українського національного руху – залишив після себе значну кількість цінних матеріалів, які останнім часом все більше привертають увагу сучасних дослідників, які вивчають національно-політичні аспекти української історії кінця ХVІІІ – поч. ХІХ ст.

Однак серед усієї писемної спадщини І. І. Шрага ми маємо можливість керуватися лише небагатьма роботами діяча, які на даний момент є збереженими та опублікованими [2]. Джерельна база дослідження складається з автобіографії Іллі Людвиговича, опублікованої у 1919 р. [23], доведеної ним до 1915 р. свого життя, та публікацій І.І. Шрага в журналі «Правда» [24], який став справжнім «лучником» між західною і східною частинами українських земель [25].

Автобіографічні дані І.І. Шрага надають надзвичайно важливу джерельну інформацію, що демонструє еволюцію поглядів діяча на процес українського національного відродження, яке в кін. ХVІІІ вийшло на політичний рівень. Автобіографічна спадщина діячів науки, культури, політики України почала активно освоюватися лише останнім часом: дихотомічність автобіографії, її суб'єктивно-особистісний характер як історичного джерела відкривають нові можливості у вивченні багатьох аспектів української історії.

І.І. Шраг активно співпрацював із галицьким журналом «Правда», де його статті публікувалися з 1892 року, коли Ілля Людвигович, за його ж словами, по-

чав наблизитися до українського руху, який цілком його захопив [22, с.55]. В опублікованих у виданні так званих «Листах» автор торкається, в першу чергу, проблем міського та земського управління, в яких він безпосередньо брав участь; увага приділяється проблемі виборчих прав, некомпетентності чернігівських губернаторів, обмеженню громадської самостійності [22, с.65-71]. Отже, питання українського національного руху не стояло в центрі уваги І.Л. Шрага, поступаючи місцем у його діяльності скоріше локальним проблемам. Також найактивніша політична та культурна діяльність Іллі Людвиговича припадає на початок ХХ ст. – період, який, на жаль, майже не висвітлений в його роботах. Однак проаналізоване джерело несе цінну інформацію опосередкованого характеру, в якій простежується еволюція поглядів І.Л. Шрага стосовно українського питання, а також зачіпається питання україно-польських взаємовідносин, яке посідало помітне місце в тогочасному суспільстві.

У контексті українського національно-визвольного руху другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. гостро постає питання мови та її функцій. Ставлення Іллі Шрага щодо мовного питання найповніше висвітлене в його «Листі VII (Про науку в школах народних українською мовою)» (1894 р.), у якому автор описує становище української мови в тогочасній народній школі, звертає увагу на проблематику пов'язану з мовним питанням та аргументовано подає своє бачення способів її вирішення. Також погляди Іллі Людвиговича щодо цього питання можна простежити й в інших джерелах, зокрема, в окремих «Листах з Чернігівщини», опублікованих у 1895 році в журналі «Правда» (Лист VIII, Лист IX) та в його «Автобіографії» (1916), у якій автор стисло характеризує свою діяльність, щоправда, уникаючи багатьох подробиць та фактів.

Постать О. Кониського за останні десятиліття стала предметом численних публікацій у галузі історії, педагогіки, юридичних наук, літературознавства та мовознавства. Щодо мовосвіту Олександра Кониського напрацювань, однак, не виявлено. Позаяк пошуки українцями духовних орієнтирів базуються передовсім на самовизначенні (етноатрибуції), важливим складником є і залишатиметься мовне питання, адже, за В. Німчуком, *мовна свідомість моделює етнічну й навпаки* [1, с.4]. Формування свідомості детерміноване як соціоісторичними чинниками, так і зміною самоідентифікації еліт. З огляду на це, актуальними є погляди представників культурної еліти ХІХ ст. на об'єднанче значення мови.

Іван Огієнко твердить, що О. Кониський був *небуденним знавцем нашої мови*, якого за писання було заслано 1863 р. до Вологди [3, с.242].

Для О. Кониського «цивілізованість» людини (мікросвіту) й народу (макросвіту) немислима поза морально-етичними догмами, які перш за все прищеплює освіта. Концепт «моралі» народолубець уписує в «релігію», ототожнюючи та роблячи ці поняття невіддільними. Водночас О. Кониський розмежовує поняття «віри» та «релігії». Не визнаючи подеколи будь-яких метафізичних основ та догм, а лишешть дотримуючись моральності, чоловік є релігійним. Віра ж – відданість своїй справі: *«Хлібороб не став би орати ниву і сіяти жито, коли б не вірив, що жито зійде, виросте і досягне»*. У цій світоглядній парадигмі О. Кониський зазначає, що вибратися українському народові *з темряви* у цивілізаційні виміри допоможе *проповідь на народній мові* та *освіта рідною мовою* [2]. Окрім освіти та церкви, українська мова мусить стати панівною й у судочинстві: інакше підсудний просто не розумітиме ходу слідства.

Усвідомлення мови як національного маркеру з'явилося в зв'язку з життєвим досвідом. Зокрема, причиною відмови у друці «Споминів про Костомарова» в літературно-політичному журналі «Діло», де О. Кониський прямо відкидав ідеї

сепаратизму, було: «*Это на иностранном языке, которого мы не понимаем...*» [2]. Хоч журнал «Діло» випускали під цензурою й він не міг порушувати панівних політичних переконань, у самій цій репліці вміщено визнання окремішності української мови від російської, а відтак – і Української держави від Російської. Для О. Кониського Флориський і Соболевський – *обидва закляті вороги усього українського*, бо *обидва не тямлять української мови* [2].

У рецепції О. Кониського мова виконує етноатрибутивну функцію, є національним маркером, підвалиною, на якій постане українська держава. Розвиваючи мову як найголовнішу національну складову, можна досягти загальнолюдського щастя (*моральності*). Українська мусить панувати в трьох сферах – освіті, церкві, держаних справах (суді).

Одним з головних мовних питань постає питання про мову в сфері освіти. На той час у Наддніпрянщині в народній школі діти змушені були навчатися російською, у зв'язку з тим, що *«земські та міські уряди, уряди виборові, тепер у нас, на українській землі, не українські, а московські»* [22, с.100]. Це призводило до ряду перешкод на шляху до розвитку культури українського народу та збереження його самобутності: складність сприйняття інформації іноземною мовою, особливо в селі; відсутність українських осередків освіти, заборона книгодрукування українською тощо сприяли формуванню в свідомості людини «другорядності» рідної мови. І. Шраг обстоює непродуктивність такої мовної політики в Російській імперії, апелюючи до того, що вона формує школу, *«де викладова мова московська відрізняє учнів від сім'ї, від народу, навчас їх так, що більшість мандрує з села...і замість користі народові, шкодить єму, деморалізує его»* [22, с.96]. Очевидно, зважаючи на дію Емського указу (1876), Ілля Людвигович обережно й розважливо підводить підсумок щодо бажаного мовного режиму в школі, вказуючи на те, що навчання варто *«починати з рідної мови і потім уже доводити до знання мови державної»* [22, с.98].

Оскільки Ілля Людвигович був адвокатом, він паралельно порушував питання про мовний режим під час ведення судових процесів. Зокрема в «Листі VIII», критикуючи принципи роботи суду під час правління Олександра III, він не омине й мовного питання: *«коли постановлено було завести нові суди у остзейському краю, то мали поставити, на рівно з языком державним, російським, і язики тубольців – німецький, лотиський і естський»* [22, с.108]. Таким чином, І. Шраг обстоює необхідність забезпечення права будь-якого народу Російської імперії на користування рідною мовою в державній установі в межах свого етнографічного регіону.

Звісно, І. Шраг не обмежувався розмовами про мовне питання, а й намагався втілити свої ідеї в життя. Ще в 90-х рр. XIX ст. в чернігівському земстві він обстоював такі три основні вимоги: *«1) дозволено було вживати народню мову по школах Чернігівської губ.; 2) дозволено було виданне українських учебників і народних читанок, і 3) дозволено було мати українські книжки по шкільних бібліотеках»* [22, с.96]. Однак навіть у самому земстві довго відкладали подібні позови для розгляду, тим більше їх подання до Уряду, а гласний Чернігівської губерньської земської управи Ф. Лизогуб *«знаходив, що справа про українську мову по школах «не відповідає» часу»*[22, с.125]. У 1905 році вимоги були викладені в записці про скасування обмежень українського слова, яка була подана прем'єр-міністру Російської імперії С. Вітте українською делегацією, до якої входили О.П. Косач, В.П. Науменко, М.А. Дмитрієв, І.Л. Шраг [22, с.57].

Також цікавими є роздуми й осмислення І. Шрагом поняття «мова» та її значення для людини. Він засуджує неусвідомлення людьми, а особливо самими українцями, значення їхньої мови й ставить читачеві питання: *«Чи можливий народ без*

своєї мови, чи можуть політичні сторони, що зуть себе народними, поступатися мовою?» [22, с.100]. Покликаючись на австрійського філософа та письменника Макса Нордау, І. Шраг приходить до думки, що мова є насамперед однією з головних ознак національності та можливістю до самовизначення особистості, адже за допомогою мови людина «приймає світогляд того народу, що витворив сю мову, дав їй розвиток, втілює у себе найкращі розумові рухи...» [22, с.101]. А в описі про власне навернення до українськості, уміщеному в «Автобіографії», І. Шраг звертає увагу на мову як засіб для пробудження національної свідомості.

Отож І. Шраг був активним борцем за розширення сфер вживання української мови на українських землях, зокрема, в народних школах, бібліотеках та судах. Він прагнув «прилюдно піднести питання про українську мову, про її право на існування хоч би в школі» [22, с.125], адже для нього мова постає одним із першочергових питань, оскільки вона сприймається ним як невід'ємний елемент у формуванні свідомості та самоідентифікації людини, постає основою світогляду. Саме тому Ілля Людвигович вбачає в зреченні від рідної мови найгірше приниження, ренегатство та духовну смерть.

Соборницькі ідеї О. Кониського реалізуються безпосередньо крізь призму україно-польського питання, адже саме він один із перших «хилився до згідного життя українців з поляками», власне, заснування НТШ та нової кафедри при Львівському університеті можна вважати особистою заслугою О. Кониського [2], який ще 1862 р. писав: «Не в тім, щоб, вибившись на волю, // З ляхами знову воювать // Да кров слов'янську проливать // І засівать трупами поле. // Я даром сліз не проливаю: // Слов'ян усіх в одній сім'ї // Побачить хочеться мені» [2]. У цій ранній поезії засвідчено характерну для того часу панславистську ідеологію. Відчувши пожвавлення в україно-польських відносинах 60-х рр., О. Кониський нотує в щоденнику (від 06.01.1886): «Слава в вишніх Богу і на землі мир! [...] Аж дух радіє, чуючи звістки про цю згоду, але певно, що це згода тяжкими рефлексами обізветься на нас отут у Києві» [2]. 1888 р. О. Кониський приїздить у Галичину до О. Барвінського та активно провадить дискусії щодо єднання двох народів, але галичани не могли сприйняти запропонованих О. Кониським ідей, тому він був змушений повернутися до Києва.

Олександр Кониський виводив свій рід із галицького середовища козацько-старшинської еліти XVII століття. Для еліти національна свідомість була немислима без розуміння свого коріння, пов'язаності роду та прадідівської землі (у цьому випадку – Галичини). Цей фактор був чи не найголовнішим під час формування світогляду в молоді роки. Імовірно, що на О. Кониського значне враження справили дід – «козак у рясі» – священник Корній Малинка та батько Яків. Про першого маємо надто мало свідчень, другий навряд чи мав великий вплив з огляду на те, що помер 1844 року, коли О. Кониському було 8 років [2].

Ліберальне ставлення до поляків у часи їх перманентного конфлікту з українцями І. Франко пояснює надніпрянським походженням О. Кониського [19]. Об'єктивно, цей чинник мав місце, хоча й не був визначальним, бо як зізнається сам О. Кониський у щоденнику, *ані поляки, ані москалі не можуть зашкодити українській (русинській) державності, коли вона є справою життя, бо «вже чого-чого німці, а ще більше поляки не робили, а не перевернули русинів ні в поляків, ні в католиків»* (запис від 16.01.1886) [2]. До того ж, як зазначає О. Лотоцький, через те, що «нам чужі були політичні умови австрійської Галиччини, галичаним так само чужі були умови політичного життя російської України» [17, с.52].

На нашу думку, значний вплив на О. Кониського справила й історіософія Тараса Шевченка, який хоч і змальовує Гайдамаччину як адекватний від-

рух на кривди, проте порахунок також спустошує душу, саме тому гайдамаки – не лише «сини» й «орли», а й «нерозумні діти». І навіть конфедерати для поета «діти» – «Пекельніі», але «діти»! [15, с.19]. Проте варто зауважити, що період студіювання творчості Т. Шевченка – це вже 1890-ті рр., тоді як виразно загальнослов'янські ідеї в творчості О. Кониського ми спостерігаємо ще з вірша 1862 р. Звісно, О. Кониський був знайомий із Шевченковою поезією з 11-12 років, але сумнівно, аби вона справила на нього такий вплив у такому юному віці, хоч саме творчість Т. Шевченка змусила Олександра Кониського змінити мову написання своїх віршів – із російської на українську.

Ідея єдності слов'янських народів була однією з визначальних у програмі Кирило-Методіївського братства, членами якого були Т. Шевченко, Дм. Пильников та М. Куліш. Узаємини О. Кониського та Дм. Пильникова були різнобічними й мінливими. Дяченко О. зазначає, що вплив Пильникова сприяв поглибленню любові О. Кониського до України [13, с.18]. М. Гніп твердить, що О. Кониський, приїхавши юнаком до Полтави, одразу опинився в ідейному полоні Пильникова [8, с.23]. Незаперечним є і той факт, що О. Кониський перебував під впливом «Книги буття українського народу» М. Куліша – програми Кирило-Методіївського братства. О. Мисюра твердить, що погляди О. Кониського є дуже близькими до світоглядних позицій кирило-методіївців. Після доносу на братчиків та арештів, їхні ідеї знайшли своє втілення в діяльності громад, до однієї з яких належав і О. Кониський. Отож, вплив середовища був одним із визначальних чинників.

Історичні умови також вагомо вплинули на О. Кониського й інтелігенцію загалом: з огляду на заборону друку Біблії П. Морачевського, Валуєвський циркуляр (1863), Емський указ (1876), русифікацію школи, руйнацію звичаїв, пісні, Львів постає українським центром (а Галичина – «українським П'ємонто»). У зв'язку з цим у О. Кониського, імовірно, і народжується месіанська концепція Галичини. Він зазначає: *«Я запевнився, що нема й гадати про прямування до України Руського ідеалу. Постає «Галицький» ідеал»* [16, арк.27]. Народжується певність, що *«Вже ж певна річ, що національному відродженню русинів в Галичині ніякими цензурними заборонами не пошкодити, не зупинити його»* (запис від 16.01.1886) [2].

На формування особистості І.Л. Шрага, німця за походженням, значно вплинула українська культура, знайомство з якою майбутнього діяча відбулося в дитинстві: батько Іллі Людвиговича був лікарем у седнівських дідичів – Лизогубів, які вважалися на той час *«людьми видатними, культурними та добре освіченими»*. В домі Лизогубів лунали українські пісні та, як згадував сам Ілля Людвигович, *«яскраво відбивалася українська стихія»* [22, с.40].

Вступивши в Медико-хірургічну академію, де навчався до 1869 р., І.Л. Шраг на довгий час позбувся українського середовища, що, безперечно, відбулося на майбутній діяльності Іллі Людвиговича: *«Видавали ми тоді писану часопись, в якій торкалися справ, які більше нас цікавили, між більшим і українського, але захоплення соціалізмом та творами талановитих російських публіцистів і критиків якось ставило все далі українську справу... Та, здається, в Петербурзі в ті часи не було українського життя, або було його дуже обмаль, і було воно мляве, не енергійне»* [22, с.54]. Навіть після повернення до Чернігова в 1869 р. майбутній відомий діяч і там не знайшов *«справжнього поважного українського руху»* [22, с.55].

Та 90-х рр. XIX ст. стали для І.Л. Шрага початком великого шляху до формування нового світогляду, в центрі якого в результаті постало українське питання. Випадково натрапивши на газету «Діло», – провідний часопис Галичини, її перший, найстаріший і впродовж багатьох років єдиний український щоденник [30] – Ілля Людвигович надихнувся промовою Ю. Романчука

в рейхстазі, в якій він доводив, що «*галицькі руські – не москалі і не поляки, а належать до великого українського народу*». Саме тоді в І.Л. Шрага зароджуються ідеї народної освіти, головної функції мови як ідентифікатора існування нації: «*З того ж «Діла» я довідався, що в Галичині єсть поважна українська преса, що українці мають значне представництво в рейхстазі, мають свої школи. Я почав вишукувати все, що стосується до Галичини і до українського питання, почав добувати «Правду», «Народ», «Зорю», почав читати книги по історії України та українському письменництву*» [22, с.55].

У 1899 р. І.Л. Шраг відвідав Львів: ця поїздка послужила для нього серйозним ґрунтом для формування нових ідей та шляхів їх реалізації. Ілля Людвигович зустрівся з М. Грушевським, Ю. Романчуком, О. Барвінським, Р. Шухевичем. В автобіографії І.Л. Шраг ділиться своїм спогадом, який залишив найбільше враження після відвідування Галичини, – розмовою зі звичайним візником у Львові: «*...довідавшись, що я з російської України, він почав розповідати мені про віча, які у них одбуваються, про різні зібрання, промови, товариства. І запитав мене, чи буває це все на російській Україні? Я мусив дати негативну відповідь, і тоді він, подивившись на мене згори, подав свій висновок: «а у нас воля!»*» [22, с.57].

Отже, знайомство з Галичиною, вплив діячів української культури сформували І.Л. Шрага як постать, яка відзначилася значним внеском у поширення та розвиток українського національного відродження. У листопаді 1905 р. у Чернігові відбувся земський з'їзд за участю Іллі Людвиговича. В автобіографії він зазначає, що на з'їзді «значно виявився поворот частини управо, чому сприяли аграрні розрухи і яскраво революційний характер, якого набував визвольний рух» [22, с.49]. Найважливішою подією цього з'їзду було те, що на нього нарешті виносилося питання автономії України, і як на попередніх з'їздах, наприклад, в Харкові в 1904 р., більшість голосів висловилися за отримання Україною автономного статусу. Проте, як зазначає І.Л. Шраг, уряд усіма способами намагався обмежити повноваження таких зібрань, адже одне слово «самостійність» викликало у нього страх [22, с.71].

Проте ідеї соборності українських земель не висвітлені в роботах Іллі Людвиговича. Автобіографію доведено до 1915 р., а остання збережена публікація в «Правді» відбулася в 1895 р. Однак у своєму Листі IV І.Л. Шраг, засуджуючи російський псевдолібералізм та відсутність «*правдивого слова*» в Росії, звертається до її ідей «зібрання всіх руських земель». Святування 100-річного ювілею «возсоединення» частин правобережної України глибоко вразило І.Л. Шрага. Як обурено зазначав у Листі діяч, «*чи вони справді вірують у те, що пишуть, чи вони вже такі завзяті лицеміри – і розібрати трудно*» [22, с.88]. Ілля Людвигович, який перейнявся любов'ю та повагою до Галичини, виступає проти її знівечення російською політикою обрусіння, її парламентаризмом, невиносним галичами. В кінці своєї статті І.Л. Шраг висловлює сподівання, що «*Господь не пропустить Галичині зазнати нового хана*» [22, с.88].

На думку Іллі Людвиговича, російський уряд не здатний вирішити українське питання, якого він ніколи не торкався та ніколи не торкатиметься, тому соборність українських земель під владою Російської імперії може означати лише їх остаточне культурно-політичне злиття із Росією, що для діяча є неприпустимим. Саме тому І.Л. Шраг вимагає розширення прав місцевих урядів, які були, як влучно зазначає діяч, «*обрусательними*» [22, с.100]. Така еволюція поглядів І.Л. Шрага зумовила його подальшу активну участь в українському національному русі, в якому він став ідейним натхненником, зробивши вагомий внесок у становлення української державності.

Отже, у контексті національного відродження другої пол. XIX – поч. XX ст. постали питання «соборності» та «рідної мови» для українців, які ми розглянули

крізь призму ідейно-політичних переконань сучасників тієї доби – Олександра Кониського та Іллі Шрага. Щодо мови, її функцій та ролі в тогочасному українському суспільстві обидва діячі мають фактично тотожні погляди. Вони сходяться на тому, що мова є визначальною рисою приналежності індивіда до нації, тобто виконує етноатрибутивну роль, а також формує світогляд та свідомість людини. Варто зазначити, що О. Кониський та І. Шраг насамперед прагнули до українізації в сфері освіти, адже для першого – розвиток мови та освіта народною мовою постають шляхом до моральності народу, а для другого – насильницьке навчання чужою мовою є деморалізацією та приниженням.

Щодо поняття «соборності» ми маємо дещо нечітко окреслені в джерелах позиції О. Кониського та І. Шрага. З одного боку, Олександр Якович відтворює ідею мирного співжиття українців і поляків та створення слов'янської сім'ї, угім, без зазначення місця українців у ній, а з іншого боку, переконаний у тому, що Галичина є тим осередком, навколо якого повинна об'єднатися українська нація. Щоправда, тут він не висловлює конкретної думки про те, чи мають українські землі утворити самостійну державу, чи об'єднатися в конфедерацію з іншими слов'янськими народами. Хоч І. Шраг, як і О. Кониський, відкидав перспективу культурно-політичного єднання соборної України з Російською імперією, у його роботах ідеї соборності фактично не висвітлені. Безперечно, обидві постаті були переконаними в мовно-культурній спільності галичан та наддніпрянців, що могла слугувати основою для єднання українських земель, на їхні погляди мали вплив відвідини Галичини, яка була для них символом української волі, проте яким чином має відбутися соборність українських земель І. Шраг не зазначав, зосереджуючи свою увагу на забезпеченні прав та діяльності місцевого уряду Чернігова, тамтешніх судів та шкіл тощо.

Список використаних джерел:

1. Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В.В. Німчук // Мовознавство. – 1997. – №6. – С. 3-14.
2. Стариков Г.М. Щоденник Олександра Кониського / Г.М. Стариков // Записки наукового товариства імені Шевченка, праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – Т. 265 – С. 387-450.
3. Огієнко І.І. Історія української літературної мови / І.І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 434 с.
4. Кониський О.Я. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / О.Я. Кониський. – К. : КЛІО, 2014. – 672 с.
5. Александров О.В. Погляди О. Кониського на національне питання: правові застави / О.В. Александров // Юридичний вісник. – К., 2013. – №2 (27) – С. 25-29.
6. Бурлака Г.М. Роль О. Кониського в переїзді М. Грушевського до Львова / Г.М. Бурлака // Слово і час. – 2011. – № 11 (611). – С. 80-83.
7. Гандзій О.В. Розпорядитись своїм майном гірше було неможливо / О. Гандзій // Країна: тижневий журнал по-українськи. – 2016. – №32 (335). – С. 47-50.
8. Гніп М.О. Громадський рух 1860 рр. на Україні / М.О. Гніп. – Харків, 1930. – 236 с.
9. Дудко В. Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пильникова до Василя Білозерського / В. Дудко // Київська Старовина. – 1998. – №2. – С. 155-178.
10. Дяченко О.В. Діяльність Олександра Кониського в НТШ / О.В. Дяченко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : збірник наукових праць. – 2011. – №9. – С. 81-89.
11. Дяченко О.В. О.Я. Кониський і М.П. Драгоманов: зіткнення ідейних позицій / О.В. Дяченко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : збірник наукових праць. – 2007. – №5. – С. 167-176.

12. Дяченко О.В. Олександр Якович Кониський і процес українського націотворення другої половини XIX століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О.В. Дяченко. – Дніпропетровськ, 2008. – 24 с.
13. Дяченко О.В. Українські народолобці Олександр Кониський і Дмитро Пильников: парадокси взаємовідносин / О.В. Дяченко // Вісник Дніпропетровського університету: науковий журнал. – 2007. – №6. – С. 16-21.
14. Дяченко О.В. Громадська діяльність О.Я. Кониського у справі втілення соборницьких прагнень українців на початку 1890-х рр.: «політика нової ери» / О.В. Дяченко // Вісник Дніпропетровського університету: науковий журнал. – 2010. – №18. – С. 57-61.
15. Задорожна С.В. Шевченкове послання «живим і ненародженим» / С.В. Задорожна // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць. – К., 2015. – Вип. 18: За матеріалами Шевченківського міжнародного літературного конгресу, присвяченого 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – 688 с. – До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка.
16. ЛННБ. ВР, ф.11, оп.1, спр.1440, арк.21, 27.
17. Лотоцький О.Г. Сторінки минулого. Частина перша / О.Г. Лотоцький. – Варшава, 1932. – Т. VI. – 286 с.
18. Огієнко І.І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І.І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с. – (Репринтне відтворення видання 1918 року).
19. Франко І.Я. Про життя і діяльність Олександра Кониського / І.Я. Франко. – Львів : Вид-во товариства «Просвіта», 1901. – 36 с.
20. Левченко І.К. Етноатрибутивна функція мови в рецепції О. Кониського / І.К. Левченко // Каразінські читання (історичні науки) Тези доповідей 70-ої міжнародної конференції. – 2017. – С. 117-118.
21. Левченко І.К. Становлення поглядів О. Кониського щодо україно-польського питання / І.К. Левченко // I Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців». – 2016. – №8. – С. 63-67.
22. Шраг І.Л. Документи і матеріали / І.Л. Шраг. – Чернігів, 1997. – 163 с.
23. Наше минуле. – 1919. – №1-2. – С. 124-140.
24. Правда. – Львів, 1892-1895.
25. Українські часописи Львова 1848-1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження у 3 томах. – Львів : Світ, 2001. – Т. I. 1848-1900 рр. – 744 с.
26. Шраг І.Л. Автобіографія / І.Л. Шраг // Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 55.
27. Шраг І.Л. Листи з Чернігівщини. Лист І. Дещо про Анастасєва / І.Л. Шраг // Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 65-71.
28. Шраг І.Л. Автобіографія / І.Л. Шраг // Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 40.
29. Шраг І.Л. Автобіографія / І.Л. Шраг // Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 54.
30. Енциклопедія Львова. – Львів : Часопис, 2008. – Т. 2. – 608 с.
31. Шраг І.Л. Автобіографія / І.Л. Шраг // Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 57.
32. Шраг І.Л. Автобіографія / І.Л. Шраг // Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 49.
33. Шраг І.Л. Лист III / І.Л. Шраг // Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 71.
34. Шраг І.Л. Лист IV / І.Л. Шраг // Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 88.
35. Шраг І.Л. Лист VII / І.Л. Шраг // Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 100.
36. Гирич І.Б. Олександр Кониський – батько української культурно-політичної окремішності [Електронний ресурс] / І.Б. Гирич. – 2012. – Режим доступу: <http://hi-phi.org.ua/>

- historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/413-ihor-hyrych-oleksandr-konyskyi-batko-ukrainskoi-kulturno-politychnoi-okremishnosti. Дата звернення: 20.10.17
37. Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага: Наукове видання / упорядкування; передмова, примітки Т.П. Демченко, О.О. Мисюри. — Чернівці: Просвіта, 2011. — 210 с.
38. Демченко Т.П. Батько Шраг: монографія / Т.П. Демченко. — Чернівці: РВК «Деснянська правда», 2008. — 264 с.

In the article we attempts to analyze the attitude towards the «linguistic issue» in the context of the Ukrainian national revival of two outstanding individuals – Alexandr Konysky and Ilya Shrag. The concept of «unity» in the linguistic and political outlook of two personalities was explored.

Key words: language issue, Ukrainian national revival, ethnic, Alexander Konysky, Ilya Shrag, Ukrainian-Polish question, catholicity, Great Ukraine, Galicia, Ukrainian Piedmont.

Отримано: 15.12.2017

УДК 94(470+571):323.269.3

В. О. Магась

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ІНЖЕНЕРІВ ТА ТЕХНІКІВ У ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ В ДОБУ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Союз інженерів і техніків виник наприкінці 1904 року і розгорнув свою діяльність в Україні у 1905 році в таких містах як Київ, Харків, Миколаїв, Катеринослав, Одеса, Сімферополь та ін. Ця громадсько-політична організація не висувала ніяких професійних вимог, натомість її програма містила загальнодемократичні положення, а також пропозиції щодо вирішення робітничого та аграрного питання. Організація підтримала політичні страйки кінця 1905 р. Під впливом репресій та в зв'язку зі змінами умов діяльності організація зникає у 1906 р.

Ключові слова: Всеросійський союз інженерів та техніків, Союз інженерів Південно-Західного краю, науково-технічна інтелігенція, Перша російська революція, громадсько-політична організація

На початку ХХ ст. на хвилі революційного піднесення кінця 1904 р. та періоду Першої російської революції, посилилася громадсько-політична активність технічної інтелігенції, котра взяла активну участь у роботі партій і громадсько-політичних організацій. До останніх належав також Всеросійський союз інженерів і техніків, котрий утворився на хвилі т.зв. «банкетної компанії» і став першим з багатьох інших професійно-політичних організацій цього періоду [1, с.8].

Вивчення проблеми розпочалося ще в період Першої російської революції та продовжилося після її завершення. В «Супутнику виборця на 1906 рік» містяться цінні фактологічні відомості та кількісні підрахунки щодо діяльності Союзу інженерів та техніків [2, с.152]. Крім того, одним з діячів Союзу, С.Д. Кіріпичниковим 1906 року було видано окрему брошуру, присвячену його функціонуванню, котра містила історичну довідку та програмні документи організації [3]. Активне дослідження громадсько-політичного руху інтелігенції проводили меншовики В. Меч [4] та Н. Череванін [5]. Ними була проаналізована діяльність Союзу інже-